

DANMARK I DET FORJÆTTEDE LAND. OM LANDBRUGETS INDTJENING OG ØKONOMIKONSULENTER EFTER MEDLEMSKABET AF EU

Af konsulent, agronom & ph.d. Henning Krabbe

For landbruget var det en afgørende beslutning, at Danmark blev medlem af EU i 1972, idet vi som stor nettoeksportør af fødevarer ville have svært ved at stå udenfor dette fællesskab. Men hvordan blev det så i det forjættede land, EU? Flød det med mælk og honning til de danske landmænd, eller blev dagligdagen en anden? I artiklen gives en summarisk gennemgang af erhvervets udvikling og indtjening i perioden, og der knyttes an til nogle af økonomirådgivningens aktiviteter og fokusområder. Til slut opsummeres den aktuelle vanskelige situation, og der gives forsigtige bud på mulige veje for det fortsatte landbrugserhverv i Danmark.

Indledning

I slutningen af 1960'erne drøftedes Danmarks mulige optagelse i EU, og i takt hermed skærpedes forventningerne til en ny og lys fremtid for dansk landbrug, idet vi ved at gå med i EU sammen med England ville få store nationale fordele af det udvidede europæiske fællesskab. I »Det Danske Landbrugs Historie« redegøres om drøftelserne om medlemskab af EU (1). Allerede i 1967 blev fremlagt en rapport, der bl.a. viste at Danmark ville få en nettoindtægt på 2,2 mia. kr. ved at træde ind i det nye fællesskab. Økonomen og politikeren Thorkild Kristensen ytrede dog stor skepsis overfor de store fordele, som Danmark ville få ved tilslutning af EU. Landbruget ville nok få et par år med

gode indtægter, men derefter ville overproduktionen uvægerligt sætte ind, så fordelene ville kun være tidsbegrænsede.

Nu er der så forløbet knap 40 år siden vi opnåede medlemskabet i 1972, og vi har mulighed for at se på det danske landbrugs udvikling og indtjening i perioden. Hvordan agerede landbruget efter vi kom ind i det forjættede land, som mange opfattede, at EU ville være for de danske landmænd? Blev det 40 år med økonomisk succes for erhvervet? I det følgende gives en summarisk beskrivelse af landbrugets indtjeningssituation i perioden, og der redegøres også for de opgaver som landbrugets økonomirådgivere løste. Til afslutning kommenteres erhvervets aktuelle udfordringer.

Landbruget op til 1973

Dansk landbrug har historisk været en betydelig økonomisk drivkraft for beskæftigelse, produktion og eksportindtjening, og som en vigtig samfundsspiller har der altid været stor bevågenhed for erhvervets udvikling. Fra omkring 1960 indtræder væsentlige ændringer, idet industrien gradvist overtager landbrugets rolle som valuta-indtjener. I perioden indtil Danmarks medlemskab af EU i 1973 blev det derfor nødvendigt at gennemføre et sæt indkomstoppolitiske foranstaltninger i form af prisstøtte til sikring af erhvervets overlevelse (2).

Da forventningerne om en optagelse bliver mere konkrete igangsættes en række ændringer af rammevilkårene. Landbrugslovgivningen blev moderniseret, og der blev mulighed for at landmændene kunne opnå rentetilskud til investeringer i landbrugets produktionsbygninger, samtidig med at der blev givet lånemuligheder og tilskud for yngre landmænd ved etablering (1).

Fokus på regnskabsføring

Landbruget havde en mangeårig tradition for regnskabsføring på de større gårde. Regnskabspligten blev udvidet i 1959 og momsens indført i 1967, hvorved der skete en betydelig stigning i regnskabsføringens omfang. Efter kommunalreformen i 1970 kom der et yderligere indirekte pres fra skattemyndighederne, der efter manges mening satte den skattepligtige indkomst for høj, så økonomikonsulenterne havde i disse år primært fokus på regnskabsføring og indkomstopgørelser (3).

Endelig i det forjættede land

Der var store forventninger om gyldne tider i EU, der på det tidspunkt var nettoimportør af fødevarer. Men på trods af betydelige prisstigninger på nogle af landbrugets salgsprodukter var der danske indtjeningsproblemer. I 1977 fremkom en betænkning fra »Udvalget om en fremtidig landbrugspolitik«, hvori det erkendtes, at husdyrbrugets forventninger til EU ikke var blevet indfriet, og man etablerede en ny støttepakke med tilskud til staldbyggeri og energibesparende foranstaltninger. Der blev satset på øget produktion med stigende eksportindtægter fra alle sektorer (1). Effekten heraf fremgår af tabel 1.

Tabel 1. Landbrugsproduktionen efter medlemskabet af EU (1)

	1973	1977	
Høstudbytte	135	148	mio. a.e.
Mælkeproduktion	4.889	5.139	mio. kg
Produktion af okse- og kalvekød	205	263	mio. kg
Produktion af svinekød	832	786	mio. kg
Produktion af fjerkrækød	106	103	mio. kg
Produktion af æg	73	68	mio. kg
Samlet eksport	10.330	15.704	mio. kr.
Samlet ejendomsværdi	79	126	mia. kr.
Gæld	32	48	mia. kr.
Bruttooverskud	5,9	9,7	mia. kr.
Nettorenteudgifter	1,7	4,3	mia. kr.

Omsætningen af landbrugsejendomme havde været stigende fra sidst i 1960'erne frem til 1973, og i årene herefter fortsatte den betydelige ejendomsomsætning. Priserne steg markant med årlige stigningstakter på mellem 20 og 30 % (4). Forventningerne blev kapitaliseret i kraft af finansieringsmuligheder. Låneoptagelsen steg til uanede højder, og inflationen og renten var høj. På trods af øget produktion og eksport fra et aktivt landbrugsland i det nye europæiske fællesskab kom den store gældsbyrde til at volde problemer for mange. 1980'ernes landbrugskrise havde holdt sit indtog.

Papir, blyant og regnemaskine

Landbrugets økonomikonsulenter varetog primært opgaver med skatteopgørelser, ejendomsomsætning og forskellige ansøgninger efter Danmarks indtræden i EU. Ved mange opgaver var blyant, papir og en regnemaskine fortsat konsulenternes vigtigste redskaber. Kun i regnskabsarbejdet gjorde edb sit indtog. Her udspandt sig næsten en religionslignende værdikamp om det bedste system. I 1976 blev Jordbrugernes Data Central (JDC) således introduceret på Landbocentret Brønderslev, men allerede i 1979 blev systemet skiftet ud til fordel for programmer fra Landbrugets Edb Center (LEC), hvor Landscentret stod for programbeskrivelserne. Hulkortene blev erstattet af terminaler, og eget hardware blev erstattet af regnekraft på centrale systemer i Aarhus (3). Værdikampen om regnskabssystemerne skulle vise sig at blive langvarig, idet den varede ved helt frem til 2009, hvorefter der kun er ét fælles system, Ø90, for sektoren.

De kraftige prisstigninger på landbrug reducerede kravet til forarbejde før køb af ejendom. Det gjaldt om at komme med i erhvervet, når mulighed bød sig. Mange etableringsberegninger for unge købere bestod blot i et par udaterede håndskrevne A4 sider med en summarisk beregning af dækningsbidrag, faste omkostninger, renter, ægtefælleindtægt, privatforbrug og afdrag samt en tilhørende enkel finansieringsplan. Kunne økonomien hænge sammen år 1, så ville inflationen sikre fremtiden.

Økonomikonsulenterne skulle også bistå landmændene med at få rentetilskud til investeringer under den såkaldte moderniseringsstøtteordning i EU. Nogle konsulenter blev udpeget som særlig sagkyndige, og med deres

underskrift kunne ansøgningen indsendes til jordbrugskommissionen, hvor et af de udpegede landmandsmedlemmer skulle tiltræde ansøgningen, før den blev oversendt til Strukturdirektoratet i København for endelig godkendelse.

Logikken i ansøgningen var, at landmanden skulle have behov for støtte. Indtjeningen pr. arbejdstime skulle som udgangspunkt være lavere end lønmodtageres timeløn. Gennem investeringer, rationaliseringer og effektivitetsforbedringer skulle tallene så dokumentere, at indtjeningen pr. arbejdstime steg til lønmodtagerniveau. Var det tilfældet kunne landmanden oppebære rentetilskud til de foretagne investeringer i indtil 15 år.

Med de stadig større bedrifter fik landmændene et stigende behov for et økonomisk styringsinstrument i bedriften, samtidig med at långiverne ofte krævede økonomisk dokumentation for de forventede resultater. Særlige driftsregnskaber med sammenligningsmuligheder til andres resultater begyndte at vinde indpas, idet der samtidig kunne opnås tilskud hertil, så regnskabet kunne billiggøres.

Det meget omfattende bidragsregnskab vandt også udbredelse i visse egne. Her skulle alle bedriftens aktiviteter dokumenteres, og for hver afgrøde og driftsgren blev dækningsbidraget opgjort. Det omfattende arbejde blev udført manuelt. Der kunne også opnås tilskud hertil.

Store udfordringer

1980'erne var en periode præget af store ændringer i vilkår og produktivitet. Landbrugsloven blev ændret ikke mindre end fire gange i årene 1983-89 (5). Desuden blev gennemført en række kriselove for erhvervet: Gældssaneringsloven, henstandslån for kreditforeningstermi-

Tabel 2. Effektivitetsudviklingen 1980'ernes landbrug (4)

	1970-74	1982	1983	1985	1985
Indeks for produktion og arbejdsforbrug					
Planteproduktion	100	173	126	207	197
Husdyrproduktion	100	120	125	122	126
Samlet landbrugsproduktion	100	131	125	139	140
Beskæftigede helårsarbejdere	100	67	65	64	62
Produktion pr. helårsarbejder	100	196	192	217	226
Arbejdsindsats i timer til					
1 ha korn	22	21	21	20	21
1 årsko	77	64	64	64	63
1 slagtesvin	1,67	1,04	1,01	0,94	0,91
Produktivitetstal i hurdyrproduktionen					
Kg 4 % mælk pr. årsko	4.969	5.617	5.933	6.175	6.165
Grise pr. årso	12,7	17,2	18,0	18,5	18,9
Fe pr. kg tilvækst slagtesvin	3,43	3,27	3,17	3,06	3,01

ner, indeksslån, negativ skat, forbedringer af gældssaneringsloven, lov om nedbringelse af renteudgifterne, rentesaneringsloven, K-lån og høsttabslån. Baggrunden herfor var, at Danmark stadig havde brug for en stor landbrugssektor, men det understregedes også, at afsætningsituationen for danske landbrugsvarer var blevet noget vanskeligere. Fortsat rationalisering og andre omkostningsbesparende tiltag var mere nødvendige end nogensinde. Men først og sidst burde selvfinansieringsgraden øges i landbruget. Det var gældskrisens bitre lære, fastsloges det i en betænkning fra et landbrugsministerielt udvalg (5).

Effektivitet og ændret afgrødevalg

Landbrugets produktivitet steg voldsomt i disse år. Skulle man have del i de offentlige ordninger var der krav om dokumentation og intensiv rådgivning. Den øgede fokus satte også sit tydelige spor, idet væsentlige nøgletal steg markant, tabel 2.

Samtidig skete en ændring i afgrødesammensætningen med en markant reduktion af byg til fordel for hvede, raps og ærter. Majs til grovfoder gjorde samtidig sit indtog i Sønderjylland, tabel 3.

Tabel 3. Afgrødesammensætningen ændres i 1980'ernes landbrug (4)

1.000 ha	1970-74	1975-79	1988	1989
Byg	1.405	1.526	1.154	988
Vinterhvede	88	101	296	431
Vinterrug	39	67	81	100
Vinterbyg			44	82
Vinterraps			27	78

Miljø

I 1984 fremlagde miljøministeren en NPO handlingsplan for en skærpet indsats mod forurening som følge af en øget belastning af miljøet med næringsstofferne kvælstof (N) og Fosfor (P) samt organisk stof (O). Det resulterede i nye miljøregler fra 1986 om 6 måneders opbevaringskrav til husdyrgødning samt en række restriktioner vedr. udbringning af husdyrgødning. Landbruget kæmpede imod, men et iltsvind i Kattegat medvirkede til at kravene

blev strammet, så der fra 1993 skulle være opbevaringskapacitet til 9 måneders produktion af husdyrgødning (1).

Siden har miljøområdet haft stigende betydning, og gennem årene er landbruget blevet pålagt en række dyrkningsmæssige restriktioner. Spørgsmålet kan efterfølgende stilles, om landbruget ville have været bedre stillet, såfremt man allerede i 1980'erne havde arbejdet for at hver bedrift skulle holde faktuel hus med bedriftens næringsstoffer og så betale en afgift for evt. miljøpåvirkninger. På den måde ville man have været fri for de mange kollektive reguleringer, og landmænd der forstod at udnytte husdyrgødningen kunne drage fordel heraf. Samtidig ville hele erhvervet givetvis være sluppet for det negative miljøimage, som har fulgt landbruget siden. Konsekvenserne af modstanden mod miljøforbedringerne har efterfølgende vist sig at være omkostningstunge og har taget humør og virketrang fra mange landmænd.

Kvoter

De europæiske landmænds dygtighed resulterede i en markant produktionsstigning i det samlede EU. Den fælles landbrugspolitik havde til formål at øge produktionen af fødevarer indenfor fællesskabet, og det lykkedes mere end til fulde. Overskudslagre bragte EU's budget til tælling, og for at reducere overskudsproduktionen blev indført kvoter på mælk i 1984 (1). Kvoterne eksisterer endnu, men man har efter en række nationale tilpasninger givet den enkelte mælkeproducent flere frihedsgrader. Det var også tiltrængt, idet den danske administration af mælkeknoten blokerede den enkelte landmands handlemuligheder i en årrække.

Nye opgaver til konsulenterne

Landbrugskrisen i 1980'erne kom til at påvirke økonomikonsulenternes arbejde i betydelig omfang. Skatteregnskabet var fortsat lovgivningsbestemt, men driftsregnskabet fik som en objektiv resultatdokumentation et øget omfang og blev en nødvendighed for mange landmænd. Samtidig blev der arbejdet med en edb baseret afløser til bidragsregnskabet, kaldet produktionsregnskabet. For de inkarnerede landbrugsøkonomer var denne regnskabsform dog ikke tilstrækkelig detaljeret til, at man kunne slå sin lid hertil. Men for landmanden var det med til at angive indtjeningsniveauer i de enkelte produktionsgrene, hvilket var værdifuldt.

På Landbocentret Brønderslev blev regnskabsresultatet i mange år præsenteret i en letforståelig håndskreven opstilling efterfulgt af skriftlige kommentarer. Et tiltag, der blev igangsat for at sikre, at landmanden ville læse sit eget regnskab. Den håndskrevne side blev altid læst, og den blev efterlyst af mange, da den efter en årrække udgik af regnskabet. Edb-udskrifterne var blevet hver mands eje.

Andre økonomiske redskaber og ydelser kom nu også til at udgøre en stigende del af arbejdsopgaverne. Budgetter, investeringsberegninger og tilskudsansøgninger var en nødvendighed for de erhvervsaktive landmænd med væsentlig gæld.

Akkordforhandlinger, gældssaneringer og låneansøgninger kom ligeledes til at fylde meget blandt konsulentopgaverne. I kølvandet på 80'ernes mange gældssaneringer og tvangsauktioner mødte økonomikonsulenterne mange familieskæbner, når økonomien kuldsejlede. Samtaler om mod, ære, liv og død var en naturlig del af rådgivningen, så familien blev

bragt ud af selvdestruktive tanker og kunne fatte mod og se fremtidige muligheder på bedriften eller i andre erhverv.

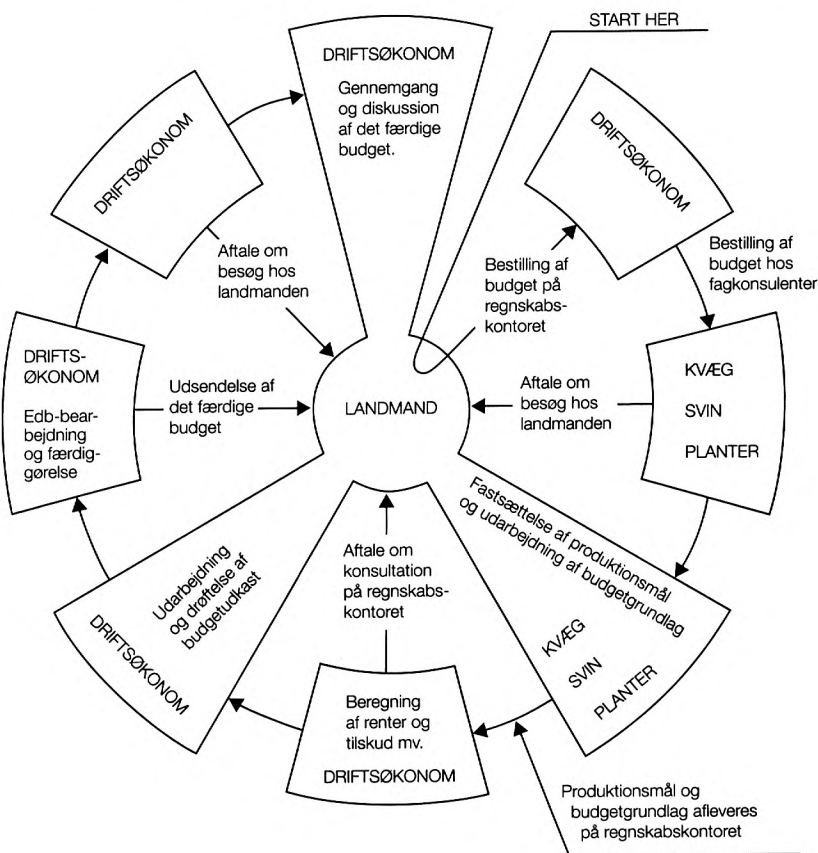
Tværfaglig rådgivning

På de faglige rådgivningsområder ændredes konsulentopgaverne ligeledes, og et øget registreringsarbejde blev igangsat. Den faglige rådgivning fra kvægbrugs- planteavls- og svinbrugskonsulenterne fik tilmed et øget økonomisk islæt, bl.a. med starten af tværfaglig rådgivning i 1981, hvor der blev sat mange kræfter ind på at lave produktionsplanlægning og budgetter i tæt samarbejde mellem landmandsfamilierne, fagkonsulenterne og økonomikonsulenterne, figur 1. Specialiseringen

tog nu også sin begyndelse hos økonomikonsulenterne, så nogle arbejdede som skattekonsulenter og andre som driftsøkonomikonsulenter. Driftsøkonomikonsulenterne fik samtidig flyttet fokus fra det historiske bagudvendte regnskabsarbejde til bedriftens fremadrettede muligheder og indtjeningspotentiale.

Stillingsbetegnelserne fortalte også noget om tankesættet i sektoren. Landbrugets økonomikonsulenter blev i mange år tituleret som »regnskabskonsulenter«, der i ordets egentlige betydning indikerer, at man beskæftiger sig med noget bagudrettet. På tilsvarende vis leder betegnelsen »Regnskabskontoret« ej heller til noget fremadrettet. Gennem årene er der dog sket en vis modernisering af navne og

Figur 1. Arbejdsgangen ved udarbejdelse af det tværfaglige budget med landmandsfamilien i centrum (7)

betegnelser, men stillingsbetegnelsen »regnskabskonsulent« kan stadig findes.

I lighed med tidligere skete der en stor udveksling af information og synspunkter med de offentlige initiativer og landboorganisationernes tiltag i rådgivningen. Konceptet med tværfaglig rådgivning i rådgivningssektoren blev således medtaget i de krav, som Hypotekbanken stillede til landmænd for at opnå gælds-saneringslån (6).

Budgetter

Der blev lagt et stort arbejde i udarbejdelsen af bedrifternes budgetter. Dels fordi en stram likviditet nødvendiggjorde det, men også for at få fokus på produktionsplanlægning og styring. I en længere artikel om budgetter og tværfaglig rådgivning fastslås, at der var en betydelig rådgivningseffekt herved, især for svagere driftsledere, idet rådgiverne nu blev tilknyttet systematisk (7). Den brede arbejdsmetode med en tværfaglig opgaveløsning har fortsat et betydeligt omfang, selvom artiklen fra 1985 bærer overskriften: Tværfaglig rådgivning – en midlertidig mulighed i rådgivningsarbejdet.

Minimumsindtjening

For at øge landmandens fokus på overblik lancerede den markante driftsøkonom Johannes Christensen fra Statens Jordbrugsøkonomiske Institut i 1984 begrebet minimumsindtjening (8). Der var tale om en baglæns beregning med fokus på likviditet. Hvad skulle dækningsbidraget være, for at det balancerede med kapacitetsomkostninger, renter, privatforbrug, betalte skatter, afdrag og nødvendige udskiftningsinvesteringer. Et enkelt, brugbart og pædagogisk værktøj, der samtidig fik landmanden til at have fremadrettet fokus i tanker. I arbejdet på Landbocentret Brønderslev

Figur 2. Minimumsindtjening indarbejdet i budgetpræsentationen (7).

Budgetoversigt I 1.000 kr. A. Hansen

Periode	BUDGET	MINIMUMSINDTJENING			
	1985	1986	1987	1988	
Produktionsomfang					
Byg, ha	13,8				
Grovfoder, ha	52,5				
Årskær, stk.	90				
Årssøer, stk.	57				
Slagtesvin, stk.	715				
Dækningsbidrag pr. enhed, kr.					
Byg	4.235				
Årskær	7.879				
Årssøer	2.395				
Slagtesvin	179				
Dækningsbidrag					
Byg	58				
Køer	709				
Søer	180				
Slagtesvin	128				
Maskinstationsindtægt	5				
I ALT DÆKNINGSBIDRAG	1.080 ¹⁾	1.236	1.307	1.362	
- lønudgifter	-180	-195	-210	-225	
- faste omkostninger iøvrigt	-265	-280	-300	-320	
INDTJENING FØR RENTER	635	761	797	817	
+ moderniseringsstøtte	28	25	22	18	
+ rentetilskud GS-lån	25	25	25	-	
+ rentesaneringsstilskud	40	40	40	32	
- forpagtningsafgifter	-40	-43	-46	-49	
- renteudgifter	-420	-410	-400	-390	
INDTJENING EFTER RENTER	268	398	438	428	
- personlige forsikringer	-6	-6	-6	-7	
- kontant privatforbrug	-84	-90	-95	-100	
- fyringsolie	-25	-25	-26	-28	
- vedligeh. bolig	-6	-6	-6	-7	
- personlig skat	0	-30	-50 ³⁾	-70 ³⁾	
- kontante biludgifter	-15	-18	-20	-22	
TIL INVESTERINGER OG AFDRAG	132	223	235	194	
- investeringer inventar	-100 ²⁾	-100 ⁴⁾	-100 ⁴⁾	-100 ⁴⁾	
- bil	-67	-	-	-	
+ beholdningsnedgang	36	-	-	-	
LIKVIDITETSÆNDRING	1	123	135	94	
- afdrag faste lån	-53	-53	-60	94	
- afdrag finanslån	-50	-50	-50	-	
- afdrag gs-lån	-	-20	-25	-30	
+ bilkontrakt	50	-	-	-	
+ moms af omsætning	134	-	-	-	
- momsindbetaling	-113	-	-	-	
FINANSOVERSKUD/UNDERSKUD	-31	0	0	0	

1) Dækningsbidrag ialt	1.080.075
+ beholdningsnedgang	35.825
Dækningsbidrag indbetalt	1.115.900
	=====

- 2) Aflæsservogn og gyllevogn.
3) Skønsmæssigt ansat.
4) Nødvendige suppleringsinvesteringer

blev det anvendt som en del af budgetarbejdet i hen ved 15 år, hvor der samtidig blev knyttet an til bedriftens dækningsbidrag pr. enhed for hver produktionsgren, figur 2.

Finansielt beredskab

Jordbrugsøkonomisk Institut lancerede også en andet operationel likviditetsbaseret styringsindikator kaldet »finansielt beredskab« (8). Formålet var at kunne fremskaffe disponibel likviditet, hvis et ikke-planlagt finansieringsbehov skulle opstå. Det blev opdelt i et usikkerhedsberedskab, som omfatter det passive beredskab, der kan finansiere uforudsete finansieringsbehov som følge af svigtende indtjening, mens beslutningsredskabet er et aktivt beredskab, der skal finansiere ikke-planlagte handlinger, der må iværksættes for at tilpasse virksomheden til ændrede forudsætninger.

Lårene efter krisen havde mange landmænd et finansielt beredskab, men det var en forudsætning, at man ikke lod sig friste til at disponere midlerne til nye investeringer. Med mange års efterfølgende højkonjunktur kneb det at fastholde beredskabet. Tilmed gearede man i mange tilfælde finansielle investeringer.

Mod årtusindskiftet – og efter

I starten af 1990'erne faldt landbrugets indtjening igen, men linjen blev brudt i 1994, bl.a. som følge af omfattende konverteringer og gældssaneringsordningen, som medførte et fald i erhvervets renteudgifter på knap 1 mia. kr. i midten af årtiet (4).

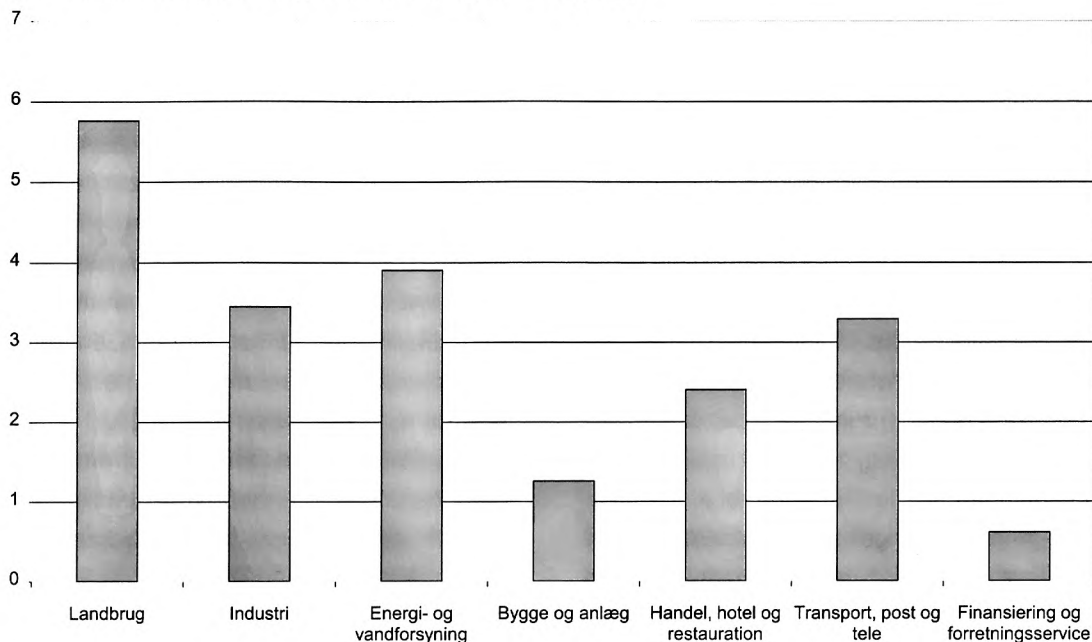
Siden midten af 1990'erne har der været stor fokus på vækst. Produktivitetsforbedringer har været et must, hvis landmanden ville sikre bedriftens fremtidige bæredygtighed som en enhed med indtjeningspotentiale og beskæftigelse.

Da de væsentligste produktivitsfremgange opnås gennem større investeringer var der selvfølgelig stor fokus herpå. Størrelsesøkonomiens rationale motiverede til nyinvesteringer, først og fremmest i den animalske produktion. Men med den lovgivningsmæssige sammenkobling mellem husdyrproduktion og jordarealer intensiveredes samtidig efterspørgslen efter jord, som en nødvendig basis for at udvide den animalske produktion. Jordprisen steg og med sikkerhedsstillelse i den faste ejendom og det tilkøbte areal blev nyinvesteringerne i stort omfang lånefinansieret. Den finansielle sektor forholdt sig først og fremmest til den forventede handelsværdi af aktiverne, mens der var mindre fokus på indtjeningen.

For den enkelte landmand var det oplagt at satse på bedriftsudvidelser, såfremt bedriften skulle fremtidssikres. De landmænd der ikke foretog udvidelser blev gradvist opkøbt og forlod erhvervet. Det var klart for begge ægtefæller, at bedriften skulle udvides, såfremt familien ønskede at forblive i erhvervet. Investeringer blev som hovedregel gennemført, såfremt de kunne finansieres.

Da der i landmandsjælen ligger et kim for vedvarende udvikling og forbedringer, var der stor følelsesmæssig harmoni i forløbet: *»Vi vil gerne, rådgiverne anbefaler, finansieringen er på plads, vi får det nemmere og bedre, og vi holder Danmark i gang«*. Sådan fortsatte udviklingen mange år. I landbrugsrådgivningen og den finansielle rådgivning arbejdede man med på »konceptet« som et »must«. Der var mindre fokus på indtjening end på formueforhold.

Figur 3. Produktivitetsudviklingen har været høj i landbruget (4)

Kilde: Danmarks Statistik

Anm: Landbrug er inklusiv gartneri og skovbrug

Fokus på vækst

Landmændene blev fortsat motiveret til vækst. Dels blev ordet »vækst« brugt i mange politiske og erhvervsmæssige sammenhænge i medier og foredrag, og dels introducerede man såkaldte »gazelle« konkurrencer, hvor de hurtigst voksende virksomheder blev kåret som vindere. Men nok er gazeller hurtige til spring, men man havde her ikke fokus på, at de også er ekstremt hurtige til at ændre retning, hvilket stort set er umuligt for en animalsk landbrugs-virksomhed med store anlægsinvesteringer.

Der var fokus på at effektivisere produktionsprocesserne, og metoderne blev forfinede og raffinerede, og resultatet udeblev heller ikke. Landbruget var i hele perioden det erhverv, der havde den højeste produktivitetsstigning. I »Dansk Landbrug i tal 2009« anføres således en årlig produktivitetsstigning på 6,7 % siden 1960'erne, figur 3.

I 2005 skete en afkobling af EU-støtten, så det hidtidige produktionstilskud blev omlagt til et produktionsuafhængigt tilskud, idet målsætningen med omlægningen var at medvirke til produktion af varer, der kunne afsættes på markedet.

Udenlandsk arbejdskraft

Op igennem 1990'erne blev udenlandsk arbejdskraft introduceret i det danske landbrug, og på langt de fleste animalske bedrifter med ansatte medarbejdere er der en eller flere medarbejdere fra Baltikum, Polen eller Ukraine. Lønudviklingen i det primære landbrug har derfor kunnet reduceres betydeligt i perioden.

Sideløbende med konsolideringen af de danske landbrugsbedrifter har danske landmænd investeret betydelige beløb i jord og landbrug i Østeuropa, Ukraine og Rusland. Oftest finansieret med kapital tilvejebragt gen-

nem låneoptagelse med sikkerhed i landbrugsbedriften i Danmark.

Spekulativ gearing

I takt med den øgede låntagning og store forerindkøb på den enkelte bedrift var der en stigning i omfanget af varekøbskontrakter og finansielle kontrakter, hvor landmanden søgte at afdække sin risiko på området, mens der ikke var særlig fokus på andre risici. I perioden udviklede den finansielle sektor mange nye produkter, og landbruget var et af de erhverv, der gjorde størst brug heraf, idet informationsspredningen var omfattende bl.a. gennem erfa-grupper. Mange landmænd eksponerede sig til betydelig risiko gennem uigennemtsigtige gearingsforretninger, oftest for lånt kapital. Under opsvinget blev der indkasseret gode gevinster, men da udviklingen vendte måtte mange konstatere betydelige underskud af disse transaktioner. Økonomerne Michael Møller og Niels Chr. Nielsen fra Copenhagen Business School mener at det er udtryk for utilstrækkelig viden, når »amatører« lader sig friste af nye finansielle produkter. De anfører, at det er tvivlsomt når landmænd og erhvervsledere tror, at de kan dække et underskud, når de ikke har kunnet tjene penge på deres egen virksomhed, som de jo ved mest om (9).

Mindre indflydelse

Landbrugets indflydelse i det danske samfund var blevet reduceret betydeligt. Fx havde den nyudpegede formand for Folketingets Fødevarerudvalg i 2009 intet kendskab til erhvervet, og landbruget blev ej heller omtalt i statsministrens tale ved Folketingets åbning (10). Erhvervet har derfor måttet forholde sig til, at de politiske rammevilkår ikke umiddelbart kunne forventes at blive forbedret, selvom det på en

international landbrugskongres blev indikeret, at den nedtonede politiske fokusering af landbruget i den vestlige verden i de sidste 10-20 år vil blive ændret (11).

At landbruget kan forvente »selvbestemmelsen« reduceret er understreget af den anerkendte landbrugsøkonom Robert L. Thompson, der påpeger, at makro-økonomiske faktorer vil have størst indflydelse på landmændenes fremtidige vilkår, fx inflation, rente, energiforhold, reguleringer, befolkningens velfærd, dyrevelfærd, drivhusgasser m.v. (12).

Resultatet af periodens vækststrategi blev mange store og arbejds effektive bedrifter, men gælden steg til uanede højder med deraf følgende sårbarhed.

Regeringens skyld

Forfatter og journalist Kjeld Hansen giver udtryk for, at politikerne i stor udstrækning bærer skylden for landbrugets økonomiske nedtur efter årtusindeskiftet. Han mener at den tragiske situation er bygget op af udygtige politikere og storlandbrugets talsmænd, og at den finansielle krise blot har gjort problemerne synlige (14). Kjeld Hansen fortsætter sin analyse og anfører, at de forskellige ministre alle har haft en blåøjet tyrkertro på, at landbrugets talsmænd vidste, hvad de snakkede om, når Axelborg krævede frit slag på alle hylder. »Hvis bare markedets frie kræfter kan få lov at råde, sagde Landbrugsrådets daværende præsident Peter Gæmelke, så kan vi sagtens tjene vore egne penge. Stort er godt, anbefalede Danske Slagteriers daværende formand, svineproducent Bent Claudi Lassen, og krævede plads til at producere 35 mio. slagtesvin om året«.

Landbruget fik friere tøjler. Flere gange efter 2001 gennemførte regeringen og Dansk Folkeparti flere liberaliseringer af landbrugsloven.

Nu var der ikke længere noget loft over, hvor mange ejendomme og hvor meget jord den enkelte producent kunne samle sammen og ej heller over husdyrproduktionens størrelse. Kjeld Hansen mener i øvrigt, at rammebetingelserne for landbruget har været meget gunstige i perioden, fx den lave rente. Han opsummerer virkningerne af hvad han kalder det liberalistiske eksperiment således: Spekulanternes indtog sendte jordpriserne helt ud i det ydre rum. Umiddelbart før den finansielle krise satte ind blev der handlet jord i Danmark til priser helt oppe omkring 350.000 kr. pr. ha. En sådan hektarpris havde ingen landmand skygge af chance for at forrente, den kunne kun bruges som pseudosikkerhed for at låne endnu flere penge, indtil boblen bristede. Kjeld Hansen fortsætter med at rette en markant kritik mod landbruget, idet han anfører, at brugen af antibiotika og sprøjtegifte er steget og forureningen af vandmiljøet skudt i vejret. Han nævner tillige indsmugling af forbudte sprøjtemidler fra udlandet og stigninger i anmeldte dyreværnssager.

Mere indvikling

Erfaringerne fra 1980'erne satte sit præg på økonomirådgivningen i de følgende år, men i takt med højkonjunkturen fra midten af 1990'erne skulle der arbejdes efter nye tilgange. Benhård likviditetsstyring var ikke påkrævet på samme vis, og fokus blev i stedet rettet på udvidelser. Hvordan kunne udvidelsen ske, hvilke nabogårde kunne tænkes overtaget indenfor landbrugslovens rammer, og hvordan skulle den animalske produktion udvides?

Opbygning af store brug med rationelle produktionsanlæg fyldte driftsøkonomikonsulenterne dagligdag. Nye rådgivningsdiscipliner så dagens lys i landbruget, fx HR-rådgivning, idet

håndtering af medarbejdere på de store bedrifter var afgørende for resultaterne. Landmanden skulle nu til at lede igennem andre. Det var nyt for alle.

På skatteområdet blev introduceret nye regnskabsregler, der ligestillede personligt drevne virksomheder med selskaber på skatteområdet. Virksomhedsordningen viste sig at være en succes, selvom den pædagogisk var så svær at forklare, at selv rutinerede skattekonsulenter måtte ty til simuleringer for at kunne forudsige konsekvenserne af givne dispositioner.

Strategiplaner

Da bedriftsudvidelserne skulle gennemføres via en kæde af større investeringer blev det langsigtede perspektiv vigtigere end tidligere, og rådgiverne lancerede derfor »strategiplaner«, der i hovedtræk beskrev bedriftens og familiens målsætning, så »indkøbene« til slut ville vise sig at passe ind i en sammenhæng.

De miljømæssige regelsæt var blevet omfattende, og nødvendiggjorde et omfattende ansøgningsmateriale før en produktionsudvidelse kunne gennemføres. Trods veldokumenteret ansøgningsmateriale tog myndighedsbehandlingen meget lang tid. I mange sager flere år, og da amterne blev nedlagt i 2006 overgik myndighedsbehandlingen til de nye kommuner. En overgang der viste sig at blive katastrofal for landbruget, idet mange ansøgninger endnu ikke er godkendt, selv efter 3-5 års sagsbehandling.

Disse forhold havde også betydning for økonomirådgivernes arbejde, selvom miljøansøgningerne blev udfærdiget af særligt specialiserede miljøkonsulenter, idet forudsætningerne for ekspansionsplanerne ændrede sig markant over årene. Efter finanskrisen 2008 blev mange

udvidelsesplaner skrinlagt, og nogle gav med ironi udtryk for, at det var godt de ikke havde fået tilladelse til udvidelse, så nu var de fri for at spekulere på det.

I hele perioden lagde økonomirådgiverne et stort arbejde i finansiering af de store bedrifter. En voldsom vækst krævende vedblivende ny kapital, og balancesummerne talte nu op til 100 mio. kr. eller mere. Det var vigtigt at have fingeren på pulsen hele tiden, at have den bedst sammensatte låneportefølje og et godt samarbejde med bank og finansieringsinstitut. Samtidig lanceredes mange nye finansielle produkter, der tillige var svært gennemskuelige. Landmanden skulle som låntager tage stilling hertil og havde derfor brug rådgivere at drøfte sagerne med.

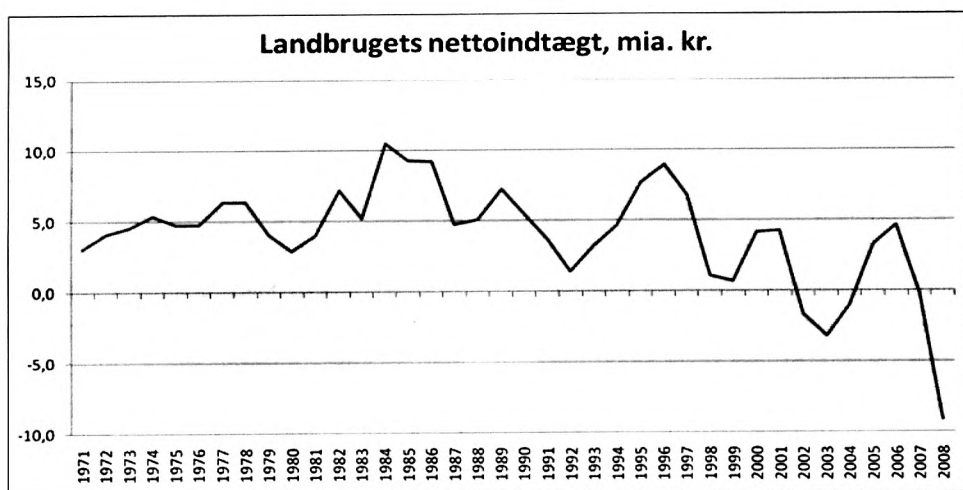
Komplicerede værktøjer

Økonomirådgivernes arbejdsredskaber i form af regnskabs- og budgetsystemer blev forbedret løbende i perioden. På regnskabssiden blev systemet »Ø90« lanceret først i 90'erne. Det

indeholdt en række pædagogiske og læsbare forbedringer, og samtidig blev det muligt at tilvælge særlige analyser og udskrifter. Tilsvarende gjaldt for budgetterne. »Bedriftsløsning« blev lanceret som det ultimative tværfaglige budgetsystem. Men for at gøre brug af alle dets faciliteter skulle man være specialist på alle fagområder. Hvert fagområde havde sin egen terminologi, der skulle samordnes. Det medførte en ekstrem stor detaljeringsgrad, hvorved budgetteringsprocessen blev kompliceret, langstrakt og svært gennemskuelig. Det nye budgetsystem kunne beregne likviditeten »på millimeter«, men tallene kunne være svære at genfinde. På Landbocentret Brønderslev valgte man derfor kun at bruge likviditsdelen af programmet i mange år, på trods af at budgetforudsætningerne blev fastsat tværfagligt. Herved sikredes at overblikket kunne fastholdes, samtidig med at budgettet kunne præsenteres på en måde, så det svarede til den efterfølgende løbende budgetopfølgning.

Med landmandens mange ledelsesopgaver

Figur 4. Landbrugets indtjening siden Danmarks indtræden i EU (4). Fra 2003 er indtjeningen beregnet, idet opgørelsesmetoden her er ændret i Dansk Landbrug i tal.

blev Balanced Score Card (BSC) også introduceret i landbruget. Der skulle skabes et hurtigt overblik over produktion, økonomi og ledelse i forhold til opstillede mål. Økonomirådgiverne skulle nu rådgive større virksomheder.

Back to basic

I perioden blev der udfoldet mange bestræbelser på at gøre værktøjer og opgørelsesmetoder bedre og mere retvisende, men det medførte samtidig, at oplysningerne blev mere indviklede. Senest har en modernisering og omlægning af regnskabssystemet med en ny årsrapport afstedkommet omfattende regnskabsudskrifter på over 100 sider. Det blev derfor sværere at holde fokus på kerneområder, idet man også skulle forholde sig til en række mere eller mindre abstrakte begreber og resultater. Det har måske været med til at bringe erhvervet i den aktuelle situation. »Back to basic« bruges ofte som udtryk, når vi skal ind til kernen af substansen. Økonomirådgiverne har i perioden måske ikke haft tilstrækkelig fokus på det helt basale i økonomistyringen, så redskaberne ikke har været anvendelsesorienteret i tilstrækkelig grad ud fra et helhedsorienteret perspektiv. Nu afdøde forskningschef Johannes Christensen fra Fødevareøkonomisk Institut slog igennem hele sit liv til lyd for, at den økonomiske styring i landbruget må have fokus på likviditet, investeringsstyring og finansielt beredskab frem for afskrivninger og andre abstrakte regnskabsposter (15). Den aktuelle situation vil givetvis bringe disse dyder frem igen.

Sådan gik det så

En oversigt over landbrugets samlede indtjening i hele perioden er vist i figur 4. Der ses betydelige indkomstfald, ikke mindst i de senere år.

I tabel 4 er anført et kort uddrag af den tekstmæssige kommentering af de enkelte års resultater i »Landøkonomisk Oversigt / Dansk Landbrug i tal«. For langt de fleste år er der ikke megen optimisme at spore, hvilket da også understreges af de faktuelle talstørrelser. I såvel kriseår som i år med gode resultater er kommentarerne holdt i en meget nøgtern tekst. Bemærk at man i 2005 begyndte at bløde lidt op på de mistrøstige tal med et argument om, at der skal tages højde for, at der heller ikke er så mange bedrifter til at fremskaffe indkomsten som i 1990'erne. Ligeledes »blødgøres« renteudgifterne i 2004 med en forklaring om, at de dækker betaling for en betydelig højere gæld.

Tabel 5. Udviklingen i udvalgte nøgletal (4)

	1972	2008
Antal bedrifter	133.000	41.835
Antal beskæftigede	143.400	67.400
Produktionsværdi, mia. kr.	10	157
Eksportværdi, mia. kr.	13	65
Gæld, mia. kr.	32	298
Indtjening, mia. kr.	5,5	-6,8

Gælden er siden steget til ca. 340 mia. kr. i 2010

I tabel 5 er vist udviklingen i nogle få nøgletal for landbruget siden optagelsen i EU. Tallene taler for sig selv.

Det Miljøøkonomiske Råd opsummerer i en rapport situationen således (16): Landbruget har i disse år udsigt til økonomiske problemer. Produktivitetsvæksten, der historisk har været høj, har gennem den seneste årrække været kraftigt faldende. Dette betyder sammen med øgede omkostninger og faldende afregningspriser, at der er pres på afkastet af den egentlige drift. I fravær af reale kapitalgevinster på landbrugsejendomme kan dette føre til negativt samlet afkast af drift og ejerskab. Samtidigt er

Tabel 4. Kort uddrag af kommentarer til årets indtjening i »Landøkonomisk Oversigt / Dansk Landbrug i tal« (4).

År	Uddrag af kommentarer til de enkelte års resultater
1972	Ugunstig udvikling i flere år med negative forrentningsprocenter.
1973	I 1971-72 forbedredes driftsresultater noget.
1974	Driftsresultatet forbedredes noget i 1972-73 i forhold til de foregående år.
1975	Den samlede familieindtjening inkl. indtægter udenfor bedriften udgjorde i 1974 kun 48.500 kr. eller stort set det samme som i 1973.
1976	Den gennemsnitlige familieindtjening i 1975 inkl. indtægter udenfor bedriften udgjorde 50.300 kr. eller et fald på godt 2 % i forhold til 1974.
1977	Den samlede nettoindtægt inkl. indtægter udenfor bedriften udgjorde 52.500 kr. i 1976. Fra 1973 til 1976 er den samlede nettoindtægt pr. bedrift i landbruget kun steget med 15 % mens årslønnen for en faglært arbejder i provinsen er steget med 51 % i samme periode.
1978	Den samlede nettoindtægt pr. bedrift inkl. indtægter udenfor bedriften udgjorde 65.200 kr. i 1977. Det er en stigning på 11.100 kr. i forhold til 1976 og på 14.000 kr. i forhold til 1975, i samme periode er årsindtægten for en faglært arbejder i provisen steget 16.400 kr. til 84.800 kr. i 1977
1979	Nettoindtægten steg med 14 % mod 21 % året før.
1980	Landbrugets samlede erhvervsindkomst udgjorde 38.100 kr. i gennemsnit mod 57.200 kr. året før. Når der tages hensyn til indtægter udenfor bedriften skønnes at landmandsfamiliernes indkomster vil falde med 700 mio. kr. i 1980.
1981	Aflønningen til selvstændige landmænd er faldet fra 3,8 til 2,4 mia. kr. svarende til et fald på 24 %.
1982	Selvom der i 1981 er sket en vis forbedring i landbrugets økonomi er situationen dog langt fra tilfredsstillende.
1983	Landmandsfamilierne har i stigende grad været tvunget til at skaffe sig supplerende lønindtægter udenfor bedriften.
1984	Landbrugets samlede erhvervsindkomst andrager 79.000 kr. i gennemsnit svarende til 54 % af en lønmodtagerindkomst.
1985	Nettoindtægten af landbrug steg med 5,7 mia. kr. til 10,9 mia.
1986	Nettoindtægten af landbrug faldt med 1,2 mia. kr.
1987	Nettoindtægten af landbrug faldt med 1,6 mia. kr.
1988	De senere års kraftige forringelser i bytteforholdet har sammen med den dårlige 1987-høst på ny lagt et betydeligt pres på landbrugets indkomster.
1989	På grund af fortsat stærkt stigende nettorenteudgifter blev fremgangen i nettoindtægten kun på godt 0,3 mia. kr.
1990	Indtægtsfremgangen for heltidsbrugene i 1989 slog igennem for alle driftsgrene.
1991	Indkomstfaldet har ramt alle grupper.
1992	Med en indkomst på 135.000 kr. i 1991 blev heltidsbedrifternes gennemsnitlige nettoindtægt af landbrug 6.000 kr. lavere end i 1990.
1993	Den gennemsnitlige nettoindtægt af landbruget faldt med 28.000 kr.
1994	Det lave indkomstniveau i 1993 skyldes især de lave svinepriser.
1995	Nettoindtægten af landbruget blev i gennemsnit 198.500 kr. pr. heltidsbedrift. Nettoindtægten blev næsten 70.000 kr. højere end i de foregående to år.
1996	Nettoindtægten steg 33.000 kr. Det er navnlig den gode høst, stigende priser på svinekød og det øgede arealtilskud, der bidrager til det beder resultat.
1997	Nettoindtægten steg 39.000 kr. Det er en god høst og navnlig stigende priser på svinekød, der bidrager til det beder resultat.
1998	Nettoindtægten af landbrug faldt med 640 mio. kr. til 7,0 mia. kr.
1999	Nettoindtægten af landbrug er faldet med 5,1 mia. kr. til lige godt 1 mia. kr.
2000	Nettoindtægten af landbrug udgjorde knap 1,5 mia. kr.
2001	Nettoindtægten af landbruget udgjorde 4,6 mia. kr. Samlet blev nettoindtægten forbedret med 4,3 mia. kr.
2002	Nettorenteudgifterne var stigende, og denne udvikling skete selvom rentesatserne var faldende.
2003	Nettorenteudgifterne var stigende, og denne udvikling skete selvom rentesatserne var historisk lave.
2004	Driftsresultatet før renter er næsten halveret siden 2001. Renteudgifterne har været faldende og ligger nu på niveau med starten af 1990'erne, selvom gælden er betydeligt højere i dag.
2005	Det samlede driftsresultat for heltidsbrugene lå i 2004 på et lavt niveau. Det skal dog i den forbindelse tages højde for, at der heller ikke er så mange bedrifter til at fremskaffe indkomsten som i 1990'erne.
2006	Renteudgifterne har været faldende og ligger nu på niveau med slutningen af 1990'erne, selvom gælden er betydeligt højere i dag. Det samlede driftsresultat for heltidsbrugene er 3 mia. kr. Det skal dog i den forbindelse tages højde for, at der heller ikke er så mange bedrifter til at fremskaffe indkomsten som i 1990'erne.
2007	Det samlede driftsresultat for heltidsbrugene var godt 5 mia. kr. i 2006. Det skal dog i den forbindelse tages højde for, at der heller ikke er så mange bedrifter til at fremskaffe indkomsten som i 1990'erne. Hermed kommer driftsresultatet for alle heltidsbrug i 2006 over gennemsnittet for 1995-99. De forudgående tre år lå alle under gennemsnitte. Dog var resultatet i 2001 meget godt.
2008	Det samlede driftsresultat for heltidsbrugene var kun 50 mio. kr. i 2007. Hermed kom driftsresultatet for alle heltidsbrug i 2007 langt under gennemsnittet fra 1995-99. Det skyldes den lave indtjening i svine sektoren og den stigende rentebelastning i 2007.
2009	Det samlede driftsresultat for heltidsbrugene var et underskud på 5,1 mia. kr. i 2008. Det skyldes den lave indtjening i svine sektoren og den stigende rentebelastning i 2008.
2010	Tallene for 2009 foreligger ikke, men foreløbige tal tyder på et nyt katastrofear.

sektoren i konstant udvikling, idet en stadig teknologiudvikling og effektivisering af landbruget fører til færre og større bedrifter. Antallet af landbrugsbedrifter er fra 1959 til 2008 reduceret fra ca. 200.000 til 43.000, hvoraf kun 30 pct. er heltidsbedrifter. Der har samtidig været meget markante prisstigninger på landbrugsjord i de seneste 15-20 år. Udviklingen har bidraget til store formuegevinster hos eksisterende landmænd. Kapitalgevinsterne har mere end kompenseret for det pres på indtjeningen, som skyldes fødevarerprisernes stigende tendens relativt til det generelle prisniveau. Samtidig kan de stigende priser på jord have bidraget til, at flere landmænd end ellers er blevet i erhvervet. Dette kan have reduceret tendensen til strukturudvikling mod større og mere effektive brug, som ellers har karakteriseret erhvervet.

Som i ethvert regnskab er primo lig med ultimo. Summen af fortidens handlinger er opsummeret i status. Vi havde åbenbart ikke evner nok til at manøvrere os »på sikker grund« i det vi troede var »det forjættede land«. Vi må derfor konstatere, at dansk landbrug fremadrettet har store udfordringer, givetvis betydeligt større end tidligere.

Den danske selvbevidsthed

Hvorfor gik det så, som det gjorde? Jørgen Skovbæk fortæller om bøndernes voksende selvagtelse i midten af 1800 tallet som følge af oplysning og fremskridt (2). Måske har vi agtet så meget på os selv, at selverkendelsen og realitetssansen er forsvundet. Formanden for Bauernverband i Sydtønder, Wolfgang Stapelfeldt, udtaler i et interview, at danske landmænd stort set kun taler om økonomi i form af lån og forrentning, og de smider om sig med millioner (17). Ikke nogen rar karakteristik.

I mange år har landbrugsverdenen haft tendens til se sig selv som samfundets omdrejningspunkt. Selvopfattelsen var, at landbrugsproduktionen holdt Danmark i gang, sikrede beskæftigelsen og valutaindtjeningen. Og skulle vi have kontakt med »de andre«, så kunne det ske gennem »Samfundskontakten«. Vi havde vores eget, vi producerede det vigtigste, vi havde vores egne uddannelser og »sad« i det hele taget på meget (18).

Vi glemte markedet

Afsætningen af landbrugsprodukterne blev som tidligere varetaget af andelsvirksomhederne. Nogle forsøgte dog at etablere nye virksomheder med andre kapitalstrukturer og overenskomster end de »gamle« andelsselskaber. Men flere måtte dog konstatere, at det ikke var let at trænge ind på fødevaremarkedet med mængder, der langt overstiger nicher. Utilfredsheden med andelsselskabernes afregningspris er dog fortsat vedvarende. Mange landmænd giver udtryk for, at det ikke kan passe, at de gode produkter ikke kan sælges til bedre priser, og de argumenterer for at nye ledelser i andelsselskaberne vil kunne løfte opgaven bedre.

Traditionelt har landbruget for over 100 år siden outsourcet salget af produkterne, hvorfor landmanden ikke behøvede at have særlig fokus på salget af produkter og markedsforhold. Disse opgaver blev varetaget af andelsselskaberne, og når tankbilen eller vognmanden havde afhentet produkterne var landmanden sikker på, at betalingen herfor gik ind på kontoen snarest herefter. Det primære erhverv har derfor ikke haft særlig fokus på markedet og afsætningen af produkter. Man var vænnet til, at der kun kom begrænsede udsving i priserne, og i mange år havde EU's landbrugsop-

litik en betydelig prisstabiliserende effekt. Periodens fokus var vækst, og det forventedes, at markedet selvfølgelig kunne aftage de gode danske produkter, der jo er kendt for særlig høj kvalitet. Den enkelte landmand havde således ikke fokus på markedsforholdene, når investeringer og produktionsudvidelser blev drøftet. Tilsvarende gjaldt rådgiverne, der i rentabilitetsberegninger tog udgangspunkt i historiske priser og dækningsbidrag. I nogle tilfælde blev beregningerne suppleret med følsomhedsanalyser, der illustrerede effekten af mindre udsving i priser og effektivitet. Men der blev aldrig gennemført egentlige markedsanalyser.

Bulkvarer

Der var tilsyneladende ikke tilstrækkelig bevidsthed om internationaliseringen af de grundlæggende vilkår, der skete i disse år, men havde i stedet mere fokus på produktionsprocesserne. En stigende andel af de danske landbrugsvarer omsættes og prissættes som bulkvarer. Af god kvalitet ganske vist, men bulkvarer kan også leveres af andre lande i tilsvarende kvaliteter. Og med ændrede indkøbsvaner, der tenderer mod mere sammensatte produkter, nedtones betydningen af råvarer og oprindelsesland. Prisen kommer til at veje tungere. Konkurrencen har været hård. På verdensmarkedet for svinekød måtte vi vige førerpladsen som verdens største eksportør i 2007-08, der nu er overtaget af USA.

Vores opfattelse af, at vore produkter er de andres overlegne har givetvis været medvirkende til, at vi ikke har forholdt os tilstrækkeligt til konkurrenterne. Mange konsulenter har været hjemstavnsbundne og med begrænsede sprogkundskaber, hvorfor man ikke blandt landmændene reelt har haft øje for, hvad de andre store aktører på fødevareområdet har

foretaget sig. Vi forholdt os ikke til DAKOLOS teorien om at De Andre Kan Også Læse Og Skrive.

Finansiering ad libitum

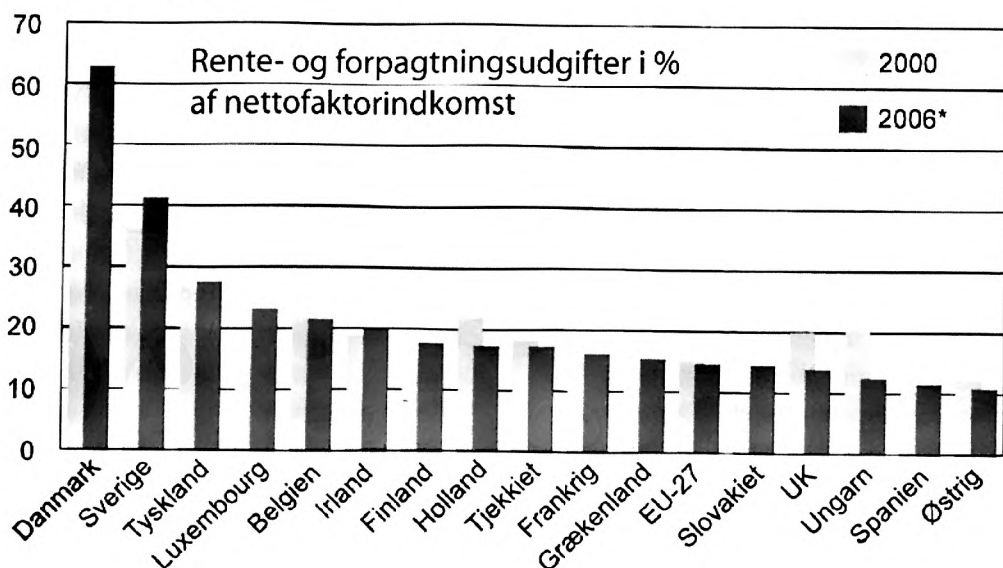
Det danske realkreditsystem er unikt. Det så vi under finanskrisen, idet der altid er funding, der matcher långivningen. Men med et vel-smurt finansieringssystem, der har udlånsvækst og formidlingsavancer som drivkraft, har vi som nation måske haft for let ved opnå lån. Vi har mistet evnen til selv at sige nej til et investeringsønske, så den danske risikostyring har i stor udstrækning været udmøntet af långiverne, idet man oftest har foretaget ønskede investeringer uanset rentabilitet, blot finansieringen kunne skaffes.

Ved en finansieringskonference om enhedsbelåning i landbruget i 1990'erne holdt departementschef Ole Zacchi et indlæg, hvortil han kun havde én planche, hvorpå der med håndskrift stod »Egenkapital er godt«. Det sunde i denne tankegang har vi i stort omfang siddet overhørigt, når investeringer skulle finansieres i denne periode. Vi satsede i stor udstrækning på en stigende egenkapital gennem opskrivning af de bogførte værdier. Resultatet er en kæmpestor gæld, den største i forhold til de lande vi normalt sammenligner os med, figur 5.

Er der en fremtid for landbruget?

Der ligger ikke lette løsninger lige for. Lektor Troels Troelsen og professor Finn Østrup fra Copenhagen Business School fremsatte i Berlingske Tidende et forslag om en national handlingsplan for at genoprette det gældsplagede danske landbrug. De understreger, at staten ikke bevidstløst skal pumpe penge ind i landbruget, og at man skal opgive forestillingen

Figur 5. Dansk landbrugs gæld er betydeligt større end vore konkurrenters, og vi har derfor de højeste rente- og forpagtningsudgifter.

om, at landbrug kun kan ejes af landmænd og ikke af selskaber (19).

Turn around

Troelsen og Østrup peger på behovet for et grundigt analysearbejde, som en afgørende forudsætning for løsningsmodeller. Beregningerne skal vise hvor landbruget står, og hvilke indtægtsmuligheder der er realistiske i fremtiden. Dernæst anfører de, at det må sikres, at landmændene kan få kapital til generations-skifter og til fremtidig ekspansion. Som en løsningsmodel på de enkelte bedrifter foreslår de at lade kreditorerne overtage de kriseramte landbrug i selskabsform, konvertere den usikre gæld til aktiekapital og efterlade det enkelte »Landbrug A/S« med en gæld, som produktionen kan forrente. Afhængig af hvor langt ude gælden er, vil der kunne tænkes forskellige konverteringsrater. Landmanden mister derved helt eller delvis sin ejerret, men vil sikkert ofte kunne fortsætte som direktør/forpagter.

De antyder, at landmanden måske kan få aktieoptioner, som vil gøre ham interesseret i at skabe et overskud. Eventuelt kan man følge eksemplet fra de nuværende advokat- og revisionselskaber og indlægge begrænsninger på ejerskabet af landbrugsselskaber. Herved hæmmes også udenlandske opkøb. Over tid kan landbrugsaktierne »komme i penge«, større børsnoterede enheder vil kunne købe op og eventuelt kunne pensionskasserne blive interesseret. På den måde vil vi alle på en eller anden måde komme til at eje en del af dansk landbrug. Nye dygtige landmænd kan ansættes som driftsansvarlige. De dygtigste vil præstere gode afkast og belønnes med aktieoptioner: Dansk landbrug vil genopfinde løsninger, der som andelsformen igen bringer os fremad. I første omgang kører produktionen videre, og så må de nye ejere finde løsninger, så de igen »kommer i penge«. Og jordspekulationen vil ikke kunne drives så vidt.

Troelsen og Østrup forholder sig desuden til andre relevante problemstillinger for erhvervet og samfundet, men de understreger at staten ikke skal skyde yderligere midler i erhvervet. Der er tale om konstruktive synspunkter, og samtidig er det tankevækkende, at løsningsforslagene kommer fra CBS og ikke fra landbruget.

Grøn energi

I takt med reduktionen af de fossile energireserver tales der meget om landbruget som fremtidig energileverandør. I regeringens plan for energiforsyningen i Danmark opstilles ambitiøse mål for en vedvarende energiforsyning, hvor der frem til 2025 skal ske en fordobling af den vedvarende energiproduktion. Skal Danmark tilmed nå et mål om fossilfri energiforsyning i 2050 skal den vedvarende energiproduktion mangedobles, tabel 6.

Tabel 6. Danske nøgletal for udviklingen i produktion og forbrug af energi, 2008 (20)

	PJ
Energiproduktion	1.123
Energiforbrug	864
Nettoeksport	259
Vedvarende energiproduktion	126
Mål 2025 (30%)	259
Mål 2050 (uden fossile kilder)	738

Landbrugserhvervet plæderer også for, at energiproduktion kan blive en ny driftsgren til en forbedring af indtjeningen på landbrugsbedrifterne. I regeringens plan for »Grøn Vækst« er tillige opstillet mål for, at op til 40 % af husdyrgødningen skal anvendes til energiformål i 2020 (21).

Det vil dog umiddelbart vurderet være tvivlsomt, om markedet kan allokere de nødvendige mængder biomasse til energifremstilling,

idet de økonomiske incitamenter mangler. Landbruget vil kun kunne øge indtjeningen som leverandør af grøn energi, hvis der brydes med den traditionelle værdiansættelse af affaldsstoffer, der tager afsæt i omkostningerne for at få fjernet affaldsprodukterne. Denne metode allokerer ikke nødvendigvis affaldet derhen, hvor det energimæssigt har størst potentiale, og metoden motiverer ej heller til en øget energiproduktion i landbruget. Der er alene tale om omkostningsreducerende fokus. (22).

Flere mennesker

I vurderingen af landbrugets fremtidsmuligheder tales også en del om den forventede vækst i jordens befolkning og indkomststigningerne i lande som Kina og Indien. Det vil genere større efterspørgsel og dermed højere produktpriser. Henning Otte Hansen beskriver udfordringerne i en artikel og peger på at i-landene kan have et væsentligt potentiale for øget produktion (23). Professor Robert Thompson har i mange år arbejdet med disse problemstillinger, men på et indlæg i 2009 havde han en ny nuance med i sin vurdering, idet han gav udtryk for at stigningen i efterspørgslen vil bero på hvor mange fattige verdenssamfundet vil tolerere (12). Det giver således perspektiv, at næsten hver tiende amerikaner i 2009 er optegnet til at være afhængige af fødevarekuponer for at overleve (24).

Det Miljøøkonomiske Råd anfører desuden, at analyser fra internationale organisationer peger i retning af, at der på nuværende tidspunkt forventes en normalisering af fødevarepriserne med fortsat tendens til reelt fald heri på verdensplan (16).

De andre bider os i halen

Det Miljøøkonomiske Råd kommenterer erhvervets fremtidige udfordringer (16). De mener at de afhænger af, hvorfra bidraget til den fremtidige vækst i fødevareproduktionen primært kan forventes at komme. Hvis væksten hovedsageligt skyldes, at det teknisk mulige produktionsniveau stiger, er udfordringen for landbruget at fastholde samme stigningstakt i produktiviteten som de bedste af konkurrenterne i udlandet. Hvis væksten i fødevareproduktionen derimod skyldes, at stadig flere lande »haler ind« på grænsen for de tekniske muligheder, og denne proces forventes at foregå i en lang periode i fremtiden, er der udsigt til, at indtjeningen i erhvervet ikke kan følge med den generelle indkomstudvikling, selv hvis dansk landbrugs produktivitet følger udviklingen i det højeste tekniske produktionsniveau. I en sådan situation anbefaler vismændene at »udfase« landbruget, idet de mener at det både privatøkonomisk og samfundsøkonomisk er rationelt at flytte ressourcer fra landbrugssektoren til andre dele af økonomien med højere indtjening. I analysen af udviklingen i landbrugets produktivitet sammenlignes med produktivitetsudviklingen i andre landes landbrug, og de anfører at produktivitetskrisen i dansk landbrug generelt ikke kan genfindes blandt de udenlandske konkurrenter.

Behov for nyorientering

Der ligger således ingen nemme løsninger lige for, men yderligere statsstøtte vil være spild af skatteyderkroner. På det punkt er flere eksperter enige. Både de økonomiske vismænd, økonomerne Troels Troelsen og Finn Østrup fra CBS og forfatteren Kjeld Hansen giver udtryk for, at der næppe er nogen vej udenom at lade falde, hvad der er ikke kan stå.

Fremadrettet skal vi dog være yderligere opmærksomme på, at verden omkring os ændrer sig. Når de andre spiller »et nyt spil«, er det ikke bæredygtigt for os, at vi træner i at »spille vores spil« mere sofistikeret. Derfor må det undersøges, om der findes nye og alternative produkter, så der ikke fremadrettet udelukkende skal konkurreres på bulkvaremarkedet, da vi aldrig vil få stor konkurrencekraft i kraft af lave omkostninger. Et forslag om en tænketank for landbruget er bragt til torvs af flere (10, 14, 19, 25), men såvel regeringen som Landbrug & Fødevarer viger tilbage for forslaget. Man forventer at en fortsat strukturudvikling vil kunne løse erhvervet aktuelle udfordringer, som antaget af Det Miljøøkonomiske Råd (16).

For at imødekomme det trængte landbrug har regeringen i februar 2010 dog afsat 1 mia. til reduktion af ejendomsskatten over de næste 2 år. Støtten begrundes som en kompensation for kommende miljøomkostninger, når en række tiltag i »Grøn Vækst« skal effektueres. Men støtten ændrer ikke radikalt på erhvervets fastlåste situation. Behovet for en national handlingsplan er der derfor stadig.

Det Miljøøkonomiske Råds rapport fra februar 2010 lader dog ingen tvivl tilbage. Der skal en fortsat strukturtilpasning til. En sikring af en fremtidig økonomisk og miljømæssig bæredygtig udvikling i landbruget nås ikke gennem krisehjælp (16).

Rådgivere på lånt tid

På rådgivningsområdet er antallet af agronomer faldende, og et større generationsskifte er nært forestående. Optagelsen til studierne har dog været faldende gennem en årrække, selv om Landbohøjskolen for nogle år siden fusionerede med Københavns Universitet med den korte betegnelse »KU/Life«. Det betyder at

agronomerne må substitueres i rådgivningssektoren. Nogle har begrædt denne udvikling, men det skal den givetvis ikke, for også landmandstyperne ændres. Morgendagens landmand har sikkert brug for indspil fra rådgivere med andre tilgange til erhvervet end agronomernes (18).

For landbrugsteknikerne i økonomirådgivningen ses en tilsvarende tendens for de teknikere, der supplerede uddannelsen og blev registreret revisor. I mange år var landbrugsrådgivningen den største sektor med ansatte registrerede revisorer, givetvis i kraft af at man kunne gennemgå uddannelsesforløbet samtidig med ansættelsen. Men ændringer i revisorlovgivningen satte en stopper herfor, idet økonomirådgivningen ikke kunne opretholde godkendelsen som praktiksted. De senere år er det teoretiske uddannelseskrav desuden hævet, og tilgangen af registrerede revisorer til økonomirådgivningen er praktisk talt stoppet. Der ligger heri en betydelig latent risiko for økonomirådgivningens fremtidige muligheder, idet det stigende antal selskaber i landbruget kræver en revisorpåtegning af årsrapporten. I det hele taget lever sektoren på lånt tid, idet økonomikontorernes virke med regnskaberne er baseret sig på nogle undtagelsesparagraffer i revisorlovgivningen. Der har været – og kan igen blive – betydelig risiko for at disse undtagelsesbestemmelser ophæves.

Spin

I den politiske verden blev vi introduceret til begrebet spin, der defineres som en præsentationsform, der er med til at dreje et budskab i en bestemt retning. I takt med landbrugets reducerede indflydelse på samfundets og regeringens dagsorden har landbruget også benyttet sig af spin. I den aktuelle gældssituation

rejser spørgsmålet sig om spin også har haft en afgørende betydning her.

Da man i samfundet i øvrigt flyttedes fokus fra gæld til egenkapital gjorde man det også i »Landøkonomisk Oversigt / Dansk Landbrug i tal« (4). Her ændres præsentationsformen for erhvervets samlede indkomst i årene fra 2002-2005, så landbrugets nettoresultat efter renter ikke længere fremgik direkte – det var negativt i årene 2002-04 – og fra 2005 er oplysningerne herom helt udeladt. Erhvervet sætter således ikke selv fokus på dets centrale indtjeningsproblem. I en beskrivelse af kapitalforholdene i »Dansk Landbrug i tal 2009« anføres således: Landbrugets gæld fortsætter med at stige, og erhvervsrenterne udgør en stadig større andel af bruttoudbyttet. Stigningen i gælden var i 2008 på godt 12 %. Dette modsvares dog af en stigning i værdien af landmændenes aktiver, så gældsprocenten er på samme niveau som i 2007.

Det bemærkes at stigningen i aktivernes værdi i betydeligt omfang beroede på ændrede opgørelsesprincipper, hvor man ændrede værdiansættelsen fra offentlige vurderinger til skønnede handelsværdier i de primære driftsregnskaber. I 2006 forøgedes værdiansættelsen med ikke mindre end 84 mia. kr. fra 298 til 382 mia. Og vel og mærke for et produktionsapparat med stort set uændret produktionskapacitet.

På samme vis er det påfaldende, at man i Dansk Landbrug i tal fortsat fremlægger en vedvarende stor produktivitetsstigning i landbruget. I 2009 opgjort til årligt 6,7 % siden 1960'erne (4). Det står i skærende kontrast til rapporten fra Det Miljøøkonomiske Råd, der skriver følgende om produktiviteten i erhvervet (16): De reale verdensmarkedspriser på landbrugsprodukter har haft en faldende tendens i

de seneste 50 år. Denne tendens har også gjort sig gældende i Danmark, hvor de reale landbrugspriser er faldet med knap 90 pct. i perioden 1966-2007. Prisfaldene er historisk blevet modvirket af en produktivitetsvækst i landbrugserhvervet, som har ligget højere end i økonomiens andre sektorer. Således var den gennemsnitlige **årliche vækst i landbrugets produktivitet på 5,4 pct.** målt ved totalfaktorproduktiviteten (TFP) i perioden 1966-89. Den samlede økonomi havde i samme periode en årlig vækst i produktiviteten på 1,7 pct. Fra midten af 1990'erne har produktivitetsvæksten i landbruget været kraftigt faldende og har i de senere år endog været negativ. Er der her tale om spin?

Den danske model duede ikke i praksis

Der blev mange udfordringer for de danske landmænd efter Danmarks medlemskab af EU. Landmændene oplevede gode år og opgangstider, men også store kriser og negativ indtjening. Set over hele perioden var den gennemsnitlige indtjening lav. I kraft af en markant kapitalisering i næsten hele perioden oplevede mange landmænd dog, at de blev forgyldt når de forlod erhvervet. Til skade for de der fremadrettet skal leve af og i erhvervet. Kapitaliseringsstilbøjelighederne blev en svøbe, men vil være sat på stand by for de kommende år.

Samvirket mellem staten og landbruget har været kendetegnende i de sidste 200 år, og det var også et gennemgående træk efter vi trådte ind i EU. Staten tilvejebragte rammevilkårene gennem strukturlovgivningen, uddannelse, forskning, sygdomsbekæmpelse og kvalitetsforskrifter. Inden for disse rammer, som land-

bruget ofte inspirerede til, har landmændene selv haft ansvaret for produktionen på bedrifterne, og gennem deres andelsvirksomheder har de stået for produkternes forarbejdning og afsætning (2).

I de senere år har tendensen dog været, at erhvervet ville og skulle klare sig selv. I 2010 blev det dog igen klart for regeringen, at erhvervet var kørt økonomisk fast, men de igangsatte tiltag sikrer dog ikke en overlevelse. Dertil er gælden blevet for stor. Summen af fortidens gerninger er opsummeret i status. Gælden følger med. Det vi ofte med stolthed kaldte »den danske model« havde vanskeligheder med at klare sig i praksis.

Der har været bred enighed om, at Danmark for at klare sig under globaliseringens vilkår må satse på uddannelse og ny viden. Det har landbruget også brug for. Skeen skal i den anden hånd.

Den tvivlsomme driftsøkonomi i landbruget satte sit præg på mange af perioden landbrugsange. Det gjaldt også Johs. Møllehaves prolog ved De danske landboforeningers 100 års jubilæum i 1993, hvor sidste vers lyder:

*Vi vil håbe jeres nederlag bliver sejre.
Ellers er der ikke rigtig noget at fejre.
Vi vil håbe vi kan læse i avisen,
at dansk landbrug nu igen har klaret krisen.
Vi vil håbe I får alt hvad I behøver.
Gid I står lisså godt som jeres kløver.
Vi vil ønske at I klarer jer i svinget
og vi håber jeres folk i Folketinget
går i tænkeboks med det problem,
hvordan man
gør det knap så svært at være landmand.*

Om artiklens forfatter

Henning Krabbes livsforløb har været som mange andre landbobørn og illustrerer indirekte også udviklingen i landbruget. Henning Krabbe er født 1948 og opvokset på et husmandsbrug i Vendsyssel. Gik ud af skolen efter 7. Klasse, og havde derefter 3 års arbejde som landbrugsmedhjælper. Tog real- og studentereksamen på aftenkursus. Dimitterede som cand. agro. fra Landbohøjskolen i 1973. Var forskningsmedarbejder på Statens Byggeforskningsinstituts afdeling for landbrugsbygninger fra 1973-79. Erhvervede en Ph.D. fra Landbohøjskolen 1977. Skiftede derefter spor som følge af strukturelle omlægninger på forskningssektoren. Flyttede »hjem« til Vendsyssel og blev økonomikonsulent på Landbocentret Brønderslev fra 1979 til 1986. Var ledende konsulent med personale- og økonomiansvar fra 1986 til 1996 for ca. 30 medarbejdere. Blev rådgivningschef og daglig leder af Nordjysk LandbrugsRådgivning fra 1997 til 1999 med ca. 70 medarbejdere. Karrierens sidste opgave var direktør for LandboNord – en fusion mellem 5 nordjyske landboforeninger – fra 2000 til 2008 med ca. 200 medarbejdere.

Henning Krabbe har i alle årene været interesseret i landbrugets driftsøkonomi. Ph.D. afhandlingen var bygningsplanlægning med driftsøkonomisk fokus. I årene som rådgiver var der fokus på driftsøkonomi, mens kollegaer tog sig af skatte-regnskaberne. Henning Krabbe betjente kunder indtil 2000, hvorefter de ledelsesmæssige udfordringer udfyldte tiden, men den driftsøkonomiske erfaring blev fortsat brugt i den kollektive rådgivning og i foreningsarbejdet.

Referencer

1. **Pedersen, Erik Helmer (1988):** Det danske landbrugs historie IV. Landbohistorisk Selskab.
2. **Skovbæk, Jørgen (2005):** Landboforeningerne i 200 år – i samspil med den danske samfundsmodel. I Landboforeninger i 200 år. Dansk Landbrug, København.
3. **Krabbe, Henning og Jens Chr. Vestergaard (1995):** Fra tusinder til millioner. Et lille tilbageblik om regnskabsføring og økonomirådgivning i Brønderslev og Omens Landboforening og Brønderslev og Omegns Familiebrug 1920-1995. Landbocentret Brønderslev, Regnskabskontoret.
4. **Landøkonomisk Oversigt / Dansk Landbrug i tal.** Flere årgange. De danske Landboforeninger / Dansk Landbrug, København.
5. **Pedersen, Erik Helmer (1993):** Landbosamfundet og Danmarkshistorien. Landboforeninger i 200 år. De Danske Landboforeninger, København.
6. **Mackintosh, Jette (1993):** Landmanden og hans rådgivere. Landboforeninger i 200 år. De Danske Landboforeninger, København.
7. **Krabbe, Henning, Tage Enevoldsen, Carsten Buskov og Søren P. Nielsen (1985):** Tværfaglig rådgivning – en midlertidig mulighed i rådgivningsarbejdet. Ugeskrift for Jordbrug nr. 28,
8. **Christensen, Johannes, K. Jacobsen, K. Lauridsen og B. Ullerup (1985):** Styring af produktion og økonomi i 80'ernes landbrug. Det Kgl. Danske Landhusholdningsselskab.
9. **Møller, Michael og Niels Chr. Nielsen (2009):** Din økonomi. En bog om tid og penge. Børsens Forlag, København.
10. **Krabbe, Henning (2009):** Jordpriser i Illinois. Tidsskrift for Landøkonomi nr. 4.
11. **Traxler, Gregory. (2009):** Toward World Food Security. Presentation. International Farm Management Congress, Bloomington, Illinois.
12. **Thompson, Robert L. (2009):** World Agriculture in Perspective. Presentation. International Farm Management Congress, Bloomington, Illinois.
14. **Hansen, Kjeld (2010):** Venstre skyld i landbrugets fallit. Kronik i Berlingske Tidende 14.1.2010
15. **Lund, Mogens, Morten Gylling og Brian Jacobsen (2010):** Nekrolog over Johannes Christensen. Jord og Viden nr. 2.

16. **Det Miljøøkonomiske Råd (2010)**: Landbrug. Rekreative værdier i by og land. Energiforbrug og drivhusgasudledning. International klimapolitik. De Økonomiske Råd, København. http://www.dors.dk/graphics/Synkron-Library/Publikationer/Rapporter/Milj%F8_2010/Disk/Hele%20pub.pdf
17. **Stapelfeldt, Wolfgang (2010)**: Tysk landmand tror ikke på danske landmænds trusler om at flytte produktionen mod syd. Flensborg Avis og LandbrugsAvisen 12.2.2010
18. **Krabbe, Henning (2009)**: Landbohøjskolen. Refleksioner over en epoke. Jord og Viden nr. 15.
19. **Troelsen, Troels og Finn Østrup (2010)**: Sådan kommer dansk landbrug videre. Indlæg i Berlingske Tidende 21.2.2010.
20. **Energistyrelsen (2010)**: Danske nøgletal.
http://www.ens.dk/da-DK/Info/TalOgKort/Statistik_og_noegletal/Noegletal/Samlet_energiproduktion_forbrug/Sider/Forside.aspx
21. **Regeringen (2009)**: Grøn Vækst, april 2009.
22. **Krabbe, Henning og Henning Otte Hansen (2010)**: Affaldsstoffer til energiformål – til hvilken pris? Jord og Viden, nr. 4.
23. **Hansen, Henning Otte (2009)**: Hvordan kan vi brødføde en verden i de kommende årtier? Tidsskrift for Landøkonomi nr. 4.
24. **Interpres (2009)**: Krisens USA. Hver tiende borger modtog madkuponer i januar.
<http://interpres.wordpress.com/2009/04/06/usa-hvert-tiende-menneske-modtog-madkuponer-i-januar/>
25. **Vesterlund, Jacob, Henning Krabbe, Brian Jacobsen og Jørgen Evald Jensen (2009)**:Udviklingen går stærkt – og uden om Danmark. Kronik i LandbrugsAvisen 2.10.2009.

